

Hegedűs Dániel
Donatio Constantini:
Filológia és diplomáciatörténet

„Ist allein das »Ungeheuer« der mittelalterlichen Forschung.¹” Szabad fordításban: „egymagában a középkorkutatás minden szörnyüségé” – így minősíti K. Jäntere finn történész a constantinusi adománylevelet. Bár valóban újabb és újabb kísérletek történnek, hogy eloszlassák a *Donatio* körüli kételyeket, eredményeik kevésbé maradandóak, mint az adománylevelet felbukkanása óta övező bizonytalanság. Keletkezésének kora és helye ismeretlen, akárcsak szerzője. Szövegváltozatainak egymáshoz és a *Collectio Pseudo-Isidorianá*hoz való viszonyát máig vitatják, akárcsak politikai és történelmi hatását. Az adománylevél hol „a kora középkori pápaság történetének egyik legfontosabb forrása”², hol évszázadokig kallódó okirat, ami bár időről időre diplomáciai szerephez jutott, a benne rejlő lehetőségeket mégsem tudta senki maradéktalanul kiaknázni.

Dolgozatom célja egyrészt a constantinusi adománylevelet övező alapvető keletkezés- és hatástörténeti problémák felvetése és néhány félreértés tisztázása, a szakirodalom nyújtotta megoldási javaslatok összegyűjtése. Másrészt különös hangsúlyt szeretnék fektetni a *Donatio* formája és politikatörténeti „karrierje” között feszülő ellentmondásra,³ melynek feloldatlansága olyan nagy hatással van a kortárs kutatásra, hogy az adománylevélnek szinte csak eszmetörténeti aspektusait vizsgálják, elhanyagolva a forma kínálta politikatörténeti nézőpontot.

Munkámban alapvetően Horst Fuhrmann kutatásaira hagyatkoztam, amelyeket napjainkban a legnagyobb konszenzus övez, hiszen

¹ Idézi: FUHRMANN, 1972–1974. 354.

² PTTI, 1996.

³ Az ellentmondás abban áll, hogy a *Donatio Constantini* formáját tekintve jogbiztosító irat, ennek ellenére kevés a forrásunk, mely beszámolna arról, hogy valaha is tétélesen felhasználták volna a pápaság jogigényeinek alátámasztásához.

az újabb kutatások sem cáfolták azokat lényegileg.⁴ Az ő filológiai megközelítése ugyanis egyszerre alkalmas a *Donatio* keletkeztörténetének és az ezzel párhuzamos politikai és diplomáciai összefüggéseknek a vizsgálatára, feltárására.

Tartalom és származás

Mi is a *Donatio Constantini*?⁵ Ezt a kérdést már viszonylag ritkán teszi fel a szakirodalom. Általánosan elfogadott, hogy I. Constantinus császár 315. március 30-án kelt adománylevelének a másolata,⁶ melyben a római püspöknek adományozza a világi hatalmat a birodalom nyugati felében, a keresztény egyház feletti primátust, a császári jelvényeket – melyek közül I. Szilveszter a koronát visszautasítja – továbbá Rómát és lateráni⁷ palotáját.⁸

Ez a definíció azonban számos ponton támadható. A később ismertett szövegváltozatok közül a „C-verzió”, vagyis a rövid pseudo-izidoriánus változat egyet sem tartalmaz a *Donatio* fenti elemei közül (csak a *confessiót*), leszámazása folytán mégis *Donatió*ként emlegetik és nem az *Actus Silvestri*be – az I. Szilveszter pápa életét feldolgozó hagiográfiai munkák közé – sorolták be, ahová pedig filológiailag és paleográfiailag nem illeszkedne.

Az adománylevel származási helyét tekintve számos lehetőség felmerült. Legelfogadottabb a pápai kancellária, de szóba került már a római San Anastasia kolostor, Reims, St. Denis⁹, a pseudo-

⁴ MGH, 1986.

⁵ Vagy másként *Constitutum Constantini*. Az egységes terminológia érdekében munkámban végig a *Donatio Constantini*t használom.

⁶ A *Donatio* másolat volta kiemelendő. Az eredetinek szánt példány(oka)t már a középkorban hamisítványként kezelték. Lásd később a Johannes cardinalishoz fűződő eseményeket.

⁷ A *Donatio* érdekessége, hogy a valóban Constantinus nevéhez köthető adományról, a lateráni palotáról is hamis adatokat közöl. A Lateránt Constantinus első római tartózkodása alatt, 312-ben adományozta Miltiades pápának. Ekkor indult meg a lateráni bazilika építése is. ALFÖLDI, 1942. 835.

⁸ PTTI, 1996. 21.

⁹ A Reims mellett érvelők a *Donatio* keletkezését nem választják el a *Collectio Pseudo-Isidoriana*tól, míg St. Denis mellett a Cod. Paris Lat. 2777, vagyis az

izidoriánus műhely és a friauli örgrófi könyvtár is. A keletkezési időpont – 8–9. század – kellően tág, így viszonylagos konszenzus övezi.

A továbbiakban ismertetném azon ma is relevánsnak tekinthető filológiai érvek egy részét, melyekkel a keletkezési hely és időpont igen tág lehetőségeit szerették volna leszűkíteni a kutatók. Ilyen diplomatikai formának tekinthető maga a szöveg „*In nomine sanctae et individuae trinitatis*” *invocatio*ja, mely valószínűleg Karoling-kori,¹⁰ a 816. évi aacheni zsinat rögzítette ebben a formában a Szentháromságot.¹¹ Ugyancsak érdekes Constantinus *intitulatio*ja a *Donatio* szövegében: „*Imperator Caesar [...] Constantinus [...] pius felix victor ac triumphator, semper augustus.*”¹² Ez párhuzamba állítható a 806-ban kelt *Divisio Regnorum*...¹³ Nagy Károly *intitulatio*jával: „*Imperator Caesar Karolus [Rex Francorum invictissimus et Romani rector imperii], pius, felix, victor ac triumphator semper augustus.*”¹⁴ Vagyis a két *intitulatio* a zárójelbe foglalt belső részt kivéve megegyezik. Ez egyrészt jelentheti azt, hogy Károly ismerte a *Donatiót* (az ellene szóló érveket később ismertetem), de azt is, hogy a constantinusi hamisítványnak és a *Divisio Regnorum*nak közös a forrása. Márpedig a fentiek az 565 és 628 között (I. Justinianustól Herakleioszig) használt bizánci császári *intitulatio* egyszerű változatai, csak az utóbbiban a „*victor*” előtt „*inclitus*” áll.¹⁵ A bizánci császárok titulaturáját illetően jól tájékozottak voltak a pápai curiában. Itt állították össze a *Collectio Avellanát* is, mely 368 és 553 között keletkezett pápai és császári leveleket tartalmaz, ráadásul benne is számos helyen hiányzik az

apátság formuláskönyvében található példányt őspéldánynak tartók érvelnek. FUHRMANN, 1984. 7.

¹⁰ FUHRMANN, 1963. 531.

¹¹ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 305.

¹² FUHRMANN, 1973. 266.

¹³ A 806-ban kelt *Divisio Regnorum* rögzíti Nagy Károly birodalmának felosztását fiai (Károly, Pippin és Lajos) között.

¹⁴ FUHRMANN, 1973. 265.

¹⁵ FUHRMANN, 1973. 267.

„*inclitus*” a bizánci uralkodók *intitulatiójából*.¹⁶ Károly udvara pedig szintén ismerhette ezeket a leveleket. Egyrészt, mert a lorschei birodalmi kolostor katalógusa szerint megvolt a könyvtárának a *Collectio Avellana* egy példánya a Karoling-korban, másrészt mert az I. Hadrián pápa által 774-ben Nagy Károlynak küldött *Collectio Dionysio-Hadriana* alapja is a *Collectio Avellana* volt.¹⁷

További filológiai motívumok is behatárolhatják a keletkezést, így a „*deo amabilis*” formula 780 körüli időpontra és Rómára enged következtetni,¹⁸ a „*retro*” adverbium „akkor”, „akkoriban” értelmű használata pedig I. (Szent) Pál pápa (757–767) környezetére.¹⁹ Az egyes szám első személy, illetve a királyi többes váltakozása a *Donatio* szövegében, vagyis az, hogy magánszemélyként egyes szám első személyben, jogi személyként pedig többes szám első személyben beszél, leggyakrabban 757 és 772 között fordul elő a pápai kancelláriai gyakorlatban.²⁰ Ezek alapján a legvalószínűbb keletkezési időpont 750 és 780 közé, azon belül pedig I. (Szent) Pál pápa pontifikálására tehető.²¹ Ezt támasztja alá a Rómában ekkor felerősödő Szilveszter- és Constantinus-kultusz is, melynek kézzel fogható bizonyítéka a Soracte-hegyen ekkor felépülő Szilveszter-kolostor.²² I. Pál esetében indítékként a kényelmetlen longobárd szomszédsággal szembeni szimbolikus fellépés,²³ illetve a képtisztelet körüli bizánci küzdelmekbe történő ugyancsak szimbolikus beavatkozás említhető meg.²⁴ Ez tehát a legelfogadottabb elmélet a *Donatio Constantini* keletkezését illetően. Azonban meg-

¹⁶ FUHRMANN, 1973. 267.

¹⁷ FUHRMANN, 1973. 267.

¹⁸ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 311.

¹⁹ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 314.

²⁰ FUHRMANN, 1959. 530.

²¹ FUHRMANN, 1973. 280. – Wilhelm Lewison alapján.

²² SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 317., FUHRMANN, 1973. 288–289.

²³ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 319.

²⁴ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 322. Scheffer-Boichort szerint erre utal a képek szerepének hangsúlyozása, melyek segítségével Constantinus ráismer az őt ál-mában meglátogató Péter és Pál apostolokra.

említendő, hogy a fennmaradt példányok ezt nem támasztják alá. Csak nyolc darab nem izidoriánus *Donatio* maradt ránk középkori átiratban, ezek közül csak kettő készült a 9. század előtt, és egyik sem származik Rómából.²⁵

A bizonytalanságok ellenére többen egész pontos keletkezési körülményeket vélnek ismerni: Félegyházy pl. Jámbor Lajos és IV. István pápa 816. évi találkozására teszi a *Donatio* születését, indokként pedig a bizánci veszély közös felismerését nevezi meg.²⁶ A külföldi szakirodalomban valóban szóba kerül a 816. évi felbuklás, illetve keletkezés lehetősége, melyben központi szerep jut a koronának, mellyel Jámbor Lajost 816-ban megkoronázták. A forrás szerint ez ugyanis a „valódi császári korona” lenne, „*quae Constan-tini caesaris ante fuit*”, vagyis az, melyet Constantinus felajánlott I. Szilveszternek, aki ezt azonban – a *Donatio* ránk maradt szövege szerint – visszautasította.²⁷ A teória tehát inkonzisztens az adománylevél szövegével, és nem ismerünk más olyan szöveget a *Donation* kívül, melyben szóba kerülne a „császári korona” pápai birtoklása.²⁸

E fenti elmélet Hans Brunner nevéhez köthető, aki szerint a *Donation* annak igénye hívta életre, hogy a pápaság igazolni tudja császárkoronázó szerepét és jogát a „valódi császári korona” birtoklására. Itt természetesen megint beleütközünk az adománylevél szövegébe. Ha figyelmen kívül is hagyjuk, hogy a *Donatio* nem támasztja alá a korona pápai birtoklását, akkor is számos probléma merül fel. Ez az elmélet ugyanis szükségessé tenné, hogy a pápaság ragaszkodjon az „igaz koronához” mint jogforráshoz, mely a császári koronázást számára lehetővé teszi. IV. István pápa azonban Jámbor Lajosnak ajándékozta azt az ékszert, melyet a kortársak

²⁵ FUHRMANN, 1973. 261.

²⁶ FÉLEGYHÁZY, 1967. 377.

²⁷ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 308.

²⁸ A később ismertetett *Actus Silvestri* csak az egyházi primátus adományozását tartalmazza, a *Donation* nem, így bár részletesen beszámol Constantinus és Szilveszter találkozásának eseményeiről (pl. a pápa lovának vezetése, lásd lentebb), a korona felajánlásáról nem szól.

Constantinus egykori koronájának tartottak.²⁹ Ráadásul nemcsak a „jogforráshoz” nem ragaszkodott a 9. századi pápaság, hanem a császárrá koronázás monopóliumához sem: Lothár 817-ben lett császár, pápai közreműködés nélkül, és csak 823-ban ismételtette meg koronázását, most már valóban I. Paszkál jelenlétében.³⁰

Az egyetlen újabb magyar nyelvű tanulmány a 753-as első felbukkanás mellett foglal állást és ezt tartja a 750 körüli római kancelláriai keletkezés legfőbb bizonyítékának is.³¹ Szerinte Kis Pippinnek ismernie kellett a *Donatio Constantini*, hiszen gyalog vezette II. István pápa lovát,³² a 756-os páviai béke szövegét Szent Péter sírjára helyezte³³ és mert a longobárd területeket nem Bizáncnak adta vissza, hanem a *Patrimonium Petri* gyarapította velük, vagyis elismerte a pápa világi uralmát e területek felett.³⁴ Piti Ferenc gondolatkonstrukciója azonban több helyen is támadható. II. Istvánt ugyanis éppen olyan frank küldöttek iktatták be ezen területek birtokába, mint bármely más püspököt. Továbbá Nagy Károly 774-ben már nem csatolta a frissen meghódított longobárd területeket a *Patrimonium Petri*hez, hanem ehelyett felvette a „*rex francorum et longobardorum*” címet, és amúgy sem respektálta a

²⁹ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 309.

³⁰ SCHEFFER-BOICHORT, 1889. 309.

³¹ PITI, 1996. 27.

³² „...és lovának gyeplőjét tartva, boldog Péter tisztéhez méltóan lovászként szolgálunk neki...” „...*et tenentes frenum equi ipsius pro reverentia beati Petri stratoris officium illi exhibuimus...*”

³³ „...Ezen császári rendeletünket megerősítve saját kezünkkel boldog Péternek, az apostolok fejedelmének tisztelendő teste fölé helyeztük...” „...*Huius vero imperialis decreti nostri paginam propriis manibus roborantes super venerandum corpus beati Petri, principis apostolorum...*”

³⁴ „...Róma városát, egész Itáliát és a nyugati területek provinciáit, vidékeit és városait a mondott legboldogabb főpapnak, a mi Szilveszter atyánknak, egyetemes pápának és az ő főpapi utódai hatalmának és uralmának adományozzuk...” „...*quamque Romae urbis et omnes Italias seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates saepefato beatissimo pontifici, patri nostro Silvestrio, universali papae, contradentes atque relinquentes eius vel successorum ipsius pontificum potestati...*”

A *Donatio Constantini* idézetei: SZ. JÓNÁS, 1999. 298–303. Const. Const., 1984. 92–94.

pápák világi hatalmi törekvéseit (az egyháziakat sem). Megkockázathatónak tartom még azt a feltevést is, hogy a Pippin-féle aktusok nem következményei, hanem esetleg előképei a *Donatio Constantini*nek. Ezek az érvek azonban teljességgel szükségtelenek. Pippin ugyanis megtehetette a fentieket az adománylevél ismerete nélkül, hiszen nagy részüket tartalmazza az *Actus Silvestri* is.

Actus Silvestri, a forrás

Az *Actus Silvestri*³⁵ I. (Szent) Szilveszter pápa (314–335) életét bemutató, szerkezetileg nem hagyományos³⁶ hagiográfiai mű. Valószínűleg Damasus (366–384) és Symmachus (498–514) pápák pontifikálása között keletkezhetett. Az *Actus Silvestri* minden kétséget kizáróan irodalmi előképe a constantinusi adománylevélnek,³⁷ a 8. században feltámadt „Szilveszter-reneszánsznak”³⁸ pedig egyik fontos kelléke. Két forrasszövege különíthető el: „A1” 4. századi, „B1” pedig a legendaanyag 6. századi új összefoglalása.³⁹ A szövegváltozatok között jelentős eltérések vannak: „A1” és „B2” („B1” leszármazott) tartalmazzák Róma egyházi primátusát,⁴⁰ „B1” azonban nem.⁴¹ Ráadásul ezek egyike sem tekinthető a *Donatio Constantini* közvetlen előzményének, mert az mindkét szövegváltozatból tartalmaz elemeket, így valószínűsíthető, hogy alkotója egy kevert, „C”-típusú *Actus Silvestri*t használt,⁴² gyakran tömbökben emelve át a szöveg egyes részeit.⁴³ E kevert változat alapja A1, ez

³⁵ Másként *Vita Silvestri, Gesta Silvestri*

³⁶ Pl. hiányzik a halálának és a sírjának az ismertetése. POHLKAMP, 1986. 426.

³⁷ POHLKAMP, 1986. 424.

³⁸ POHLKAMP, 1986. 417.

³⁹ POHLKAMP, 1986. 419.

⁴⁰ „*Privilegium ecclesiae romanae pontificique contulit, ut in orbe romano sacerdotes ita hunc caput habeant, sicut omnes iudices regem.*” In: FUHRMANN, 1959. 539.

⁴¹ POHLKAMP, 1986. 445.

⁴² POHLKAMP, 1986. 420.

⁴³ FUHRMANN, 1973. 287.

teszi ki a szöveg terjedelmének nagy részét is, amelyet néhány B1-től eredeztethető motívum egészít ki.⁴⁴

A Szilveszter-életrajz esetében fontos kérdés a szöveg viszonya az adományt tevő I. Constantinushoz. A császár helyzete a keresztény világon belül igen felemás volt. Keleten szentként tisztelték, nyugaton azonban nem kanonizálták és semmilyen kultusza sem létezett, elismert birodalomalapító (*Imperium Romanum Christianum*) szerepe ellenére. A szöveg írója szempontjából kényes kérdés lehetett (volna) a császár személyének (Constantinus korában játszott) *secunda maiestas*⁴⁵ szerepe, különösen a pápa egyházi primátusának fényében. Ha ez a probléma egyáltalán felmerült, valószínű, hogy a primátus Pétertől és Páltól való eredeztetése volt a kulcs, hogy Constantinus *secunda maiestas* maradjon.⁴⁶ Ám ez később elfogadhatatlannak bizonyult a *Donatio* „reménybeli felhasználói”, a világi hatalmi ambíciókat dédelgető gregorián pápák számára, de a római igények ettől függetlenül is kinőtték a *Donatio Constantini* kereteit.

A már említett „Szilveszter-reneszánsz” a 8. század végén, mely magával hozhatta az *Actus Silvestri* széleskörű elterjedését, kielégítő magyarázatot adhat számos olyan esetre, melyet eddig a *Donatio Constantini* megjelenésével próbáltak – legtöbbször indokolatlanul – magyarázni. Ilyen esetként említhető I. Hadrián pápa Nagy Károlyhoz intézett, 778-ban írt levele. Ebben a pápa Constantinust példaként állítja a frank uralkodó elé: „*És miként kegyes Szilveszter római pápa idejében, szent emlékeitől legkegyesebb Constantinus, a nagy császár által a szentséges Isten nagysága és a római katolikus és apostoli egyház magasra emeltetett. És hatalmát dicsérték az ő itáliai területein adományai miatt. Ekként az ő és a mi szent egyházunk legszerencsésebb idejében, ami kegyes Péter apostol ideje is, cstrázik és ujjong minden és állandóak az újabb és újabb magasztalások, hogy minden nemzetség, ami ezt halotta, híriül adni kész: Uram, [...], íme Isten legkeresztényibb császára, új Constantinus*

⁴⁴ FUHRMANN, 1959. 540.

⁴⁵ „*Cum super imperatorem non sit nisi solus deus, qui fecit imperatorem.*”

⁴⁶ POHLKAMP, 1986. 488–489.

eljött a maga idejében, amiért mindenki az apostolok fejedelmének, kegyes Péter egyházának Istenét dicséri adakozva.”⁴⁷ Az ugyanis, hogy Hadrián Constantinust állítja Károly elé példaképnek, csak azt bizonyítja, hogy a császár személye – a Szilveszter-legendának köszönhetően – a 8. századi Nyugaton is ismert és elismert volt.

Az „adományok” ilyen általános említése is az *Actus Silvestri* és nem a *Donatio Constantini* ismeretét valószínűsíti.

A szövegváltozatok

A szövegváltozatok megkülönböztetése Karl Zeumer nevéhez fűződik, aki három eltérő verziót különített el.⁴⁸ Az „A-verzió”,⁴⁹ az úgynevezett frank változat vélhetőleg a paleográfaiilag legöregebb *Donatio*. Legrégebbi példánya egy Saint Denis-i formuláskönyvben maradt fenn (Cod. Paris Lat. 2777). Datálását tekintve 806 után hivatalosan nem kerülhetett volna a gyűjteménybe, ekkor ugyanis Fardulf apát halálával lezárták. Természetesen nem zárható ki, hogy utólag illesztették bele, többen ezt paleográfiai érvekkel is alátámasztják.⁵⁰ Ha mégis elfogadjuk, hogy nem később fűzték a formuláskönyvhöz, akkor ennek 757 körül kellett bekövetkeznie,⁵¹

⁴⁷ Részletek saját fordítása. „*Et sicut temporibus beati Silvestri Romani pontificis a sanctae recordinationis piissimo Constantino, magno imperatore, per eius largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana ecclesia elevata atque exaltata est et potestatem in his Hesperiae partibus largiri dignatus, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris sancta Dei ecclesia, id est beati Petri apostoli, germinet atque exultet et amplius quam amplius exaltata permaneat, ut omnes gentes quae hec audierunt, edicere valeant: »Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die, in qua invocaverimus te, quia ecce novus christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctae suae ecclesiae beati apostolorum principis Petri largiri dignatus est.«*” In: FUHRMANN, 1973. 280–281.

⁴⁸ „A”, „B” és „C” verziók. FUHRMANN, 1984. 7.

⁴⁹ FUHRMANN, 1984. 8–11.

⁵⁰ FUHRMANN, 1984. 9.

⁵¹ A pontos beillesztés mellett szól, hogy a 757-es év illeszkedik a 750 és 780 közötti intervallumra, mely a legvalószínűbb időpontját takarja a keletkezésnek. Ezen belül azonban korainak mondható, hiszen ha a *Donatiót* I. Pál nevéhez kötjük, akkor nem csak hogy pontifikálásának első évében már léteznie kellett

egy 757-ben kelt pápai levél áll ugyanis előtte.⁵² Szövegtanilag legrégebbi eredete mellett szólnak azon érvek, hogy későbbi (főleg „B” változatú) szövegekben hozzá képest elírások találhatók, amelyek itt hibátlanok (pl. nevek), illetve az „A” változat jellegzetessége, hogy sok görög szót és szószerkezetet tartalmaz, amelyeket a későbbi példányokban már latinosítottak, de többnyire árukladó tükörfordításként. Ezen feltűnően görögös latin szöveghelyek alapján a „B” és „C” szövegekben többen úgy vélték, hogy a *Donatio Constantini* eredetileg görög nyelvű lehetett.⁵³ Erről azonban nincs szó, az ilyen árukladó helyeknek mindig megvan a párhuzama „A”-ban, nincs olyan gyanús szöveghely, amit ne lehetne a frank változat egy szöveghelyével párhuzamba állítani.⁵⁴

Az „A”-verzióból származtatják a jelentős politikai – diplomáciai szerephez jutott, úgynevezett „A3”, vagy Johannes cardinalis dia-conus-féle változatot.⁵⁵ Johannes bíboros 960 tájától pápai diplomata volt XII. János alatt. 962-ben ő készítette Azo scriniariuszal együtt azt az I. Ottónak szánt, valószínűleg igen reprezentatív példányt, amelyen keresztül a császárt megismertették a diplomával. Még ugyanebben az évben Ottó-ellenes szándékkal konstantinápolyi követségbe küldte XII. János, ám Capuai Pandulf fejedelem társával, Azóval együtt elfogta. Johannes és Azo a fogóságban pártot váltottak, amiről Liudprand is megemlékezik *Liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris* című művében. XII. János levélben követelt magyarázatot a császártól, amiért „*hűtlen híveit, Leó püspököt és János cardinalis diakónust magához vette.*”⁵⁶ Ottó azonban tagadott: „*A hozzá hűtlen Leó püspököt és János cardinalis diaconust a kinek a föl vételével vádol bennünket, ez*

az adománylevélnek, de Saint Denis-ig is el kellett már jutnia. Ez eléggé valószínűtlennek tűnik, e Fuhrmann által hitelesnek tartott adatok nem konzisztensek egymással!

⁵² FUHRMANN, 1972–1974. 358.

⁵³ A fennmaradt görög nyelvű példányok többségükben 15. századiak. Velük kapcsolatban lásd a firenzei uniós zsinatról szóló fejezetet.

⁵⁴ FUHRMANN, 1991. 1385–1387.

⁵⁵ FUHRMANN, 1984. 11–13.

⁵⁶ LIUDPRAND, 1908. 214.

időtájt sem nem láttuk, sem föl nem vettük. Őket, mint hallottuk, Capuában ejtették foglyul, a midőn a pápa úr megbízásából Konstantinápolyba igyekeztek, hogy ott ártalmunkra lehessenek.”⁵⁷ Ennek ellenére Johannes 963 novemberében Ottó seregével tért vissza Rómába, ahol is a XII. János letételére összehívott zsinaton a pápa ellen tanúskodott. „János namiai püspök és János bíboros diaconus azt vallják, hogy látták, a mikor egy diaconust egy lóistállóban szentelt fel és még nem is a megkívánt időben.”⁵⁸ 964 januárjában azonban a rómaiak fellázadtak Ottó császár ellen, aki sietve elhagyta a várost. Ezek után pedig februárban Johannes cardinalis diaconus és Azo scriniarius is a letéttetett pápa fogságába került. XII. János pedig levágatta Johannes orrát, két ujját és végül kivágatta a nyelvét is. Liudprand előadása a részleteket illetően így szól: „Ezt a nagy gyalázatot fölötte zokon vette a felkent császár, úgy Leó pápa úrnak az elűzését, mint János bíboros diakónus és Azo scriniarius megcsonkítását, akik közül egyiknek a jobb kezét, a másiknak a nyelvét, orrát és két ujját vágatta le a letett János pápa.”⁵⁹ Az eset nagy hatást gyakorolhatott kortársaira, ugyanis Saint-Remi Richer, II. Szilveszter életrajzírója is megemlíti: „Amikor azonban a császár elhagyta Rómát, Octavianus (XII. János) visszatért, elkergette Leót, majd levágta János diakónus orrát, ujjait, jobb kezét és nyelvét.”⁶⁰

Azonban nem csak ezen események miatt maradt fenn Johannes cardinalis neve szinte végig a középkorban, hanem a nevéhez fűződő csalás miatt is. Ő volt az, aki a *Donatio* története folyamán a legnagyobb formájú változtatást hajtotta végre a szövegben, amit már kortársai is hamisításnak tartottak. A Johannes cardinalis kezei közül kikerült constantinusi adománylevelével ugyanis már nem szerény másolata kívánt lenni az eredetinek, hanem maga az I. Constantinus aláírását viselő öspéldány. E változat különlegessége, hogy nemcsak keletkezési körülményeit ismerjük valamennyire, de to-

⁵⁷ LIUDPRAND, 1908. 215.

⁵⁸ LIUDPRAND, 1908. 218.

⁵⁹ LIUDPRAND, 1908. 224.

⁶⁰ RICHÉ, 1999. 121.

vábbélését is. III. Ottó 1001-ben e szövegváltozat alapján kérdőjelezi meg a *Donatio Constantini* hitelességét. 1001 január 1-én a római egyház számára írt levele (DO III. 389)⁶¹ így fogalmaz: „*Itt vannak ezek a koholmányok, amit egyenesen ők cselekedtek, közülük is Johannes diaconus, melléknevén »az ujján megcsonkított«, aki az oklevelet arany betűkkel írta Nagy Constantinus neve alatt és hosszan visszavezette az időben.*”⁶² Ottó pontosan leírja a „hamisítás” mibenlétét is. A bíboros egyrészt visszadatálta az okiratot 315. április Kalen-dája harmadik napjára (315. március 30.) és más külsőségekben is egy általa elképzelt római császári privilégiumlevélhez igyekezett igazítani. Erre utalnak az arany-, vagy más szövegekben a bíborbetűk.⁶³ A legnagyobb változás az aláírásban történt.

⁶¹ DO III. 389. kapcsán felmerül II. Szilveszter szerzőségének a lehetősége. Ottó a szövegben nemcsak a hamisítást ítéli el, hanem a *Donatiót* egy, a pápaság és a császárság viszonyát rosszul szabályozó iratnak is tekinti. Ugyanilyen alapon tartja hamisnak a Kopasz Károly nevéhez fűződő pápa-császár-paktumot és polemizál a sorok között az *Ottonianummal* is. Célja egyértelműen a fenti viszony újraértékelése. In: ZEILINGER, 1986. 518–523.

⁶² Saját fordítás. Részlete latinul: „...*Hec sunt enim commenta ab illis ipsis inventa, quibus Johannes diaconus cognomento digitorum mutilus preceptum aureis litteris scripsit, sub titulo magni Constantini longi mendacii tempora finxit. Hec sunt etiam commenta, quibus dicunt, quendam Karolum sancto Petro nostra publica tribuisse. Sed ad hec respondemus, ipsum Karolum nichil dare iure potuisse, utpote iam a Karolo meliore fugatum, iam imperio privatum, iam destitutum et annullatum. Ergo quod non habuit dedit; sic dedit, sic nimirum dare potuit, utpote qui male adquisivit et diu se possessorum non speravit. Spretis ergo commenticiis preceptis et imaginariis scriptis ex nostra liberalitate sancto Petro donamus...*” In: ZEILINGER, 1986. 515.

Részlete magyarul: „A pápai utasításokat és a római egyházat semmibe véve egyes pápák egészen odáig merészkedtek, hogy birodalmunk egy részét a maguk apostoli hatalmával tévezzék össze. Nem törődve azzal, amit hibájukból vezíthettek, nem gondolva arra, amit személyes hiúságuk elpocsékol, az általuk elkobzott javaikat – mintha önnön hibájukat a mi birodalmunkra akarnák háritani – idegen javakkal helyettesítették, vagyis a mi és birodalmunk javaival. Ők maguk koholták hazugságaikat, melyek odáig vezettek, hogy János bíboros diakónus, akit csonkaujjúnak is neveznek, aranybetűkkel kiváltságlevelet szerkesztett, melyet messze visszavezetett az időben és Nagy Konstantin nevét bitrolta hozzá.” In: RICHÉ, 1999. 196.

⁶³ FUHRMANN, 1972–1974. 390. Feltűnő a hasonlóság a DO III. 389. által adott *Donatio*-kép és a *Privilegium Ottonianum* között, melynek fennmaradt példá-

A *Donatio* többi változatánál „*Et subscriptio imperialis*” jelzi az egykori császári aláírás helyét, Johannes cardinalis azonban egy elegáns, maius-culákkal és vörös tintával írt „*Et propria manu subscribo sic*” formulával akart minden kétséget eloszlatni a dokumentum hitelességét illetően.

Johannes cardinalis diaconus esetében szembeötlő büntetésének szimbolikus jellege. Az érett középkori német büntetőjog szerint a nyelv levágására árulásért és szándékos hamis eskü miatt kerülhetett sor, a kéz levágására pedig hamis tanúság, rágalmazás és hamis vád miatt. Ezek a vádpontok kivétel nélkül helytállóak XII. János szemszögéből nézve. Azonban az Itáliában elterjedtebb longobárd jog szerint – bár kétségtelenül nem ezek lehettek a fiatal pápa szempontjai – az orr csonkolása az összeesküvőknek, a kéz levágása pedig a hamisítóknek kijáró büntetés.⁶⁴

„A3” további érdekessége, hogy eltérően az összes többi *Donatio* változattól Johannes cardinalis nem változtatta meg a patriarchátusok sorrendjét. Később szinte minden másoló, akinek a constantinusi adománylevelével kezébe került, élt az „alkotói szabadsággal”, és módosította ezt. Az „A3” esetében azonban nem így történt, a patriarchátusok a frank változatnak megfelelő „*Antiochia, Alexandria, Konstantinápoly, Jeruzsálem*” rendben állnak.

Dacára a kortárs üldöztetésnek, fennmaradt egy Johannes cardinalis diaconus-féle példány. Egy bambergi pseudo-izidoriánus füzet őrizte meg, ahol is egy 1000-ben másolt *Donatio* áll mellette, ennek alapján datálhatjuk. A frank verzióval fennálló szoros paleográfiai rokonságának ellenére felmerült a lehetőség, hogy „A3” nem „A”-tól ered, hanem egy 962-ben Rómában lévő, nem izidoriánus, ismeretlen *Donatio* változattól és így „A”-tól független, saját leszármazása van.⁶⁵

A *Donatio Constantini* szövegváltozatai közül a pseudo-izidoriánus hatást mutatók képezik a túlnyomó többséget (csak „A”

nya szintén arany betűkkel írt, díszítő margóval ékesített bíbordiplota. Mellesleg formája miatt e diploma hitele is kétséges. A *Privilegium Ottonianum*ra vonatkozó formai adatok In: FUHRMANN, 1966. 121.

⁶⁴ FUHRMANN, 1966. 130–132.

⁶⁵ FUHRMANN, 1984. 11.

és „A3” kivételek). Mivel sokáig a gyűjtemény szerves részének tartották a *Donatiót*, illetve mert a „B”-változat datálásának kérdésénél megkerülhetetlen, röviden foglalkoznék a *Collectio Pseudo-Isidorianával*.

A *Collectio Pseudo-Isidoriana* nem egyértelműen hamisítvány-gyűjtemény, számos hiteles iratot vagy csak egyszerű interpolatiót is tartalmaz. Célja az iratok tartalma szerint egyértelműen a püspöki hatalom alátámasztása, biztosítása pápai támogatás mellett az érsekekkel és a laikusok beavatkozásával szemben. Valószínűleg 845 és 852 között keletkezett a reimsi érsekség területén.⁶⁶ A 845. évi meaux-i zsinat még nem használja (pedig tematikája ugyancsak a püspöki joghatóságot érinti), 852-ben azonban már megjelenik Hinkmar reimsi érsek rendelkezéseiben.⁶⁷ Szerkezetileg a *Collectio Pseudo-Isidoriana* három részre bontható: az első rész ötven apostoli kánont és hatvan pápai ügylevet tartalmaz I. Kelemtől Melchiadesig (90–314), a második ötvennégy görög, gall és hispán zsinat anyagát, míg a harmadik harminchárom pápai ügylevet I. Szilvesztertől II. Gergelyig (314–731). Maga a *Donatio* az első és a második rész közé van befűzve.⁶⁸ Előtte Melchiades decretumai állnak, utána az ugyancsak neki tulajdonított *De primitiva ecclesia et sinodo Nicea* című traktátus. Ezt a szöveget egyébként a *Donatio* bevezetőjének tartották és általában együtt is másolták vele. Ez később elő is segítette a constantinusi adománylevél leleplezését. Nyilvánvaló, hogy a 314-ben elhunyt Melchiades pápának nem sok köze lehet a 325. évi niceai hitvalláshoz.

Ilyen „figyelmetlenségek” azonban a *Donatio Constantiniben* is szép számmal akadnak. A 315. március 30-ra keltezett adománylevél tartalmazza a 325. évi niceai, a 381. évi konstantinápolyi, a 431. évi ephesosi és a 451. évi chalchedoni⁶⁹ zsinatok hitelveit is.⁷⁰

⁶⁶ SZÁNTÓ, 1983. 288.

⁶⁷ FÉLEGYHÁZY, 1967. 394.

⁶⁸ FÉLEGYHÁZY, 1967. 392.

⁶⁹ A *Donatiók* viszonya – elsősorban az „L”-változaté – igen különös lehetett a chalchedoni zsinathoz, hiszen hitelvei megkérdőjelezhetetlenek voltak, ugyanakkor ez a zsinat mondta ki, hogy Konstantinápoly (az „Új Róma”) egyenrangú Rómával és egyházi ítélkezési joga, illetve primátusa van a keleti területeken.

Ugyancsak problematikus a patriarchátusok felsorolása: Alexandria, Jeruzsálem és Antiochia ugyanis csak 325-ben, a niceai zsinaton kapták meg e címet és emelkedtek ki a püspökségek közül.⁷¹ Konstantinápolyt pedig csak a 381-ben ugyanitt tartott zsinat emelte ki és lett püspöke a római után az első, mivel Konstantinápoly „*Nea Rómé*”. Eme „egyetemes zsinat” érdekessége, hogy római küldöttek nem voltak jelen...⁷² Az öt patriarchátust pedig csak a 451. évi chalchedoni zsinat 28. kánonja rögzítette véglegesen, igaz, hogy Konstantinápoly primátusa mellett.⁷³ Ennek ellenére még sokáig nem éltek ezekkel a címekkel: Rómában I. (Nagy Szent) Leó (440–461), Konstantinápolyban pedig Acacius (472–489) használta először a patriarcha titulust, Antiochiában és Jeruzsálemben ez a gyakorlat csak 530 körül jelent meg.⁷⁴ A Péteri-triász primátusát pedig nem is egyetemes zsinaton fogadták el, hanem a Damasus vezette 382. évi római conciliumon, ahonnan pedig a konstantinápolyi követek maradtak távol...⁷⁵ Később természetesen ez is a hitelesség ellen szólt.

Végezetül a *Donatio Constantini* és a *Collectio Pseudo-Isidoriana* viszonyát illetően az alábbi megjegyzéseket tehetjük:⁷⁶ a *Donation*nak sem stílusa; sem szókészlete nem egyezik az ál-izidori gyűjtemény irataival. A *Donatio* alapja egyértelműen hagiográfiai munka (lásd *Actus Silvestri*), míg „Pseudo-Isidor” körültekintően kerüli a misztikus és hagiográfiai elemeket. Mint már említettem, az adománylevél tematikailag sem illeszthető a gyűjteménybe, melynek fő törekvése a püspöki hatalom és joghatóság kiterjesztése vagy éppen megóvása, és amiben egyébként az egyedüli császárdiploma. Ugyancsak kiemelendő, hogy a *collectio* egyetlen más elemében sem szerepel a *Patrimonium Petri* említése. Ezen tények

⁷⁰ PITI, 1996. 29.

⁷¹ DARKÓ, 1977. 68.

⁷² DARKÓ, 1977. 68.

⁷³ DARKÓ, 1977. 69–70.

⁷⁴ DARKÓ, 1977. 70.

⁷⁵ DARKÓ, 1977. 70.

⁷⁶ FUHRMANN, 1972–1974. 365–368.

alapján nagy biztonsággal levonható a következtetés (és ebben viszonylag nagy a tudományos konszenzus), hogy a *Donatio Constantini* nem az ál-izidori gyűjteményen belül keletkezett, az azonban nem is kétséges, hogy a *Collectio* milyen nagy szerepet játszott az elterjedésében.⁷⁷

A *Donatio* pszeudo-izidoriánus változatai két jelentősebb és két ritkább szövegverziót alkotnak. Legelterjedtebb az ún. „B”- vagy „hosszabb pszeudo-izidoriánus”-verzió.⁷⁸ Ennek a keletkezési körülményei szerepelnek feljebb a *Collectio Pseudo-Isidoriana* való bekerülés kapcsán. Alapvetően eltér „A”-tól teljesen latin formájában (bővebben lásd „A”-nál), illetve a patriarchátusok megváltoztatott sorrendjében. Itt Alexandria, Antiochia, Konstantinápoly, Jeruzsálem rendben állnak. Ennek még, eltérően a későbbiektől, nehéz komoly, politikai indokot tulajdonítani, a változtatás a „Péteri-triáson” belül történt.⁷⁹

„B”-ből származó gyakori szövegváltozat a „C”- vagy „rövidebb pszeudo-izidoriánus”-verzió.⁸⁰ Mint már kitértem rá, lényegében nem is tekinthető constantinusi adománylevélnek, hiszen a diplomának csak a *confessio* részét tartalmazza, magát az adományt (a donatiót) nem. „C” tartalmilag egyértelműen hagiográfiai munkának minősül, leszármazása köti szorosan a *Donatio Constantini*hez, annak is „B”-verziójához.

Viszonylag jelentéktelen szövegváltozat az „N”- vagy Nonantola-verzió.⁸¹ Nevét a nonantolai bencés kolostorról kapta, ahol fennmaradt, és aminek egyébként I. Szilveszter volt a patrónusa. Az egyik legfiatalabb változat, néhol erőteljesen egyszerűsít és társaitól jelentős krisztológiai eltéréseket is mutat. „N” az 532-ben el-

⁷⁷ A pszeudo-izidori iratok hatása természetesen nem tartozik a dolgozat szorosan vett témájához, azt azonban szeretném megjegyezni, hogy befolyásukat szinte nem lehet túlbecsülni. Fuhrmann szerint a *Decretum Gratianin*ak közel 10 %-át teszik ki és még az 1918-as és 1983-as *Codex Iuris Canonice*ben is vannak pszeudo-izidoriánus nyomok. In: FUHRMANN, 1995. 307–309.

⁷⁸ FUHRMANN, 1984. 14.

⁷⁹ FUHRMANN, 1972–1974. 368.

⁸⁰ FUHRMANN, 1984. 14.

⁸¹ FUHRMANN, 1984. 14–15.

hunyt Ruspei Fulgentius eszmeáramlatának jegyeit viseli magán. A teológus az egylényegű Szentháromság három külön isteni személyisége mellett tört lándzsát munkáiban.

„N” igazi jelentőségét az adja, hogy belőle származtatható az „L”, vagyis a „Leo-Humbert-féle” verzió.⁸² 1053 szeptemberében ezt a szöveget vitte Humbertus de Silva Candida bíboros IX. Leó pápa megbízásából Konstantinápolyba, Róma főségét bizonyítandó Kerullariosz Mihály patriarchának. Némileg talán túlzás lenne, ha azt állítanánk, ezért került sor az egyházszakadásra, de tény, hogy Humbertus ezen útja során helyezte a kiközösítő oklevelet a Hagia Sophia oltárára. A bíboros további kapcsolata a szöveggel, hogy valószínűleg őt tekinthetjük „L” szerzőjének is. E verzióban a patriarchátusok már nem kapják meg a székek („*sedes*”) címet és sorrendjük újfent megváltozik. Valószínűleg nem véletlenül került Konstantinápoly a jeruzsálemi „kispatriarchátus” mögé (Antiochia, Alexandria, Jeruzsálem, Konstantinápoly). Érdekes az újabb átrendeződés a „péter-triász” patriarchátusain belül is. További változás még Pál apostol hamvainak a megjelenése is a szövegben, ami érthető, hiszen a római primátus igények alátámasztására mindig is kézenfekvő érv volt a római egyház kettős apostoli alapítása. „L” jelentősége történelmileg jól dokumentálható felbukkanásán túl, hogy ez a változat került később végleges felvételre a kánoni gyűjteményekbe.

Az első kanonizáció azonban már korábban megtörtént, 890-ben vették fel a *Collectio Anselmo dedicata*⁸³ című kánongyűjtemény VIII. könyvébe. Az ezt kivonatoló Wormsi Burchard (†1025) azonban nem tulajdonítva túl nagy jelentőséget neki, nem emelte át a *Donatiót* saját munkájába, azonban a *De primitiva ecclesia et sinodo Nicena* traktátust igen.⁸⁴

⁸² FUHRMANN, 1984. 15.

⁸³ FUHRMANN, 1972–1974. 375.

⁸⁴ FUHRMANN, 1972–1974. 376.

Southern nyomán Piti azt állítja, hogy az adománylevél a gregorián kanonizáció nyomán szorult háttérbe.⁸⁵ A magam részéről állítását csak cáfolni tudom. Az adománylevél a gregorián reformok nyomán bekövetkező kanonizálásával nyer végleg létjogosultságot. Luccai Anselm (†1086) és Deusdedit bíboros (†1098/1099) is felveszi gyűjteményébe. Anselm egyenesen az első számú császári privilégiumlevélként kezeli, gyűjteményében a *Donatio* első helyen áll és megelőzi a nyilvánvalóan kézzelfoghatóbb – bár kevésbé jelentős – előnyöket biztosító *Constitutio imperatorum Ludovici et primi Ottonis et primi Henricit*.⁸⁶ Végső kanonizációjára 1140-ben a *Decretum Gratianiba* való felvételével került sor.⁸⁷

Az 1236. évi kaland

A szöveg felvétele a kánonjogi gyűjteményekbe nem jelentette azt, hogy nehezen átlátható felbukkanásai a politikában megszűntek volna. Mivel a témával foglalkozó szakirodalom főleg a keletkezés-történetre koncentrál, nehéz jól dokumentált késői felbukkanást találni. A *Donatio* IX. Gergely által történt 1236. évi felhasználása azonban ilyennek tekinthető. 1236-ban II. Frigyes (1212–1250) rövid, tapogatózó jellegű hadjáratot kívánt vezetni a hozzá fűződő hűségüket felmondó lombard városok ellen.⁸⁸ Ennek érdekében

⁸⁵ Érveik között szerepel, hogy egy a hatalmat közvetlenül Istentől eredeztető pápai program számára mind a császári adományon, mind a Péter doktrínán (Máté 16, 18–19), illetve a kettős apostoli alapításon nyugvó primátus elfogadhatatlan lehetett. Ezek a keretek valóban szűknek bizonyulnak a *Dictatus Papae* „Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr”-elvé számára, azonban jóval nagyobb konszenzus övezhette őket a 11. században. Továbbá a „gregorián kanonizáció” már jóval VII. Gergely pontifikálása előtt megindult, mégpedig a jogi keretek és lehetőségek felkutatásának és nem elvetésüknek az irányába. Az akkor még Hildebrandus a pápai kancellárián már IX. Leó és II. Viktor alatt kutatta a római egyháznak kiváltságokat biztosító iratokat és Damiani Szent Péter munkája („*A római egyház kiváltságairól*”) is korábbi az egyébként is bizonytalanságokkal övezett *Dictatus Papaenél*.

⁸⁶ FUHRMANN, 1972–1974. 377.

⁸⁷ FUHRMANN, 1995. 307–309.

⁸⁸ KANTOROWICZ, 1936. 392.

kérte IX. Gergely pápát (1227–1241), hogy sújtsa egyházi büntetéssel a lázadókat és támogassa hadjáratát.⁸⁹ Gergely először nem válaszolt a császári kezdeményezésre, majd levelében Frigyes fejére ol-vasta panaszait a szicíliaiak erőszakossága miatt. Ezután fejtette ki elképzeléseit a pápaság és a császárság viszonyáról: „A királyok és fejedelmek nyakát a papok térde alá vetve láthatod és a keresztény császárnak nem csak a római pápának kell tetteit alárendelnie...”,⁹⁰ hanem valamennyi egyházi, papi személynek is.⁹¹ Vagyis Gergely a császárt egyszerű laikusként valamennyi klerikus alá rendelte, és nem csak lelki téren. Emellett magának vindikálta a legfelsőbb lelki és világi hatalom gyakorlását: „...miként az apostolok fejedelme az egész földön az egyházi méltóságok és a lelkek birodalmát igazgatta, úgy az egész földön hatalma legyen a dolgok és testek felett, amint azt igazságos kormányzásának gyeplője alá szánták. Az ő mennyei kormányzását a földön az Úr megújította és ráhagyta Róma püspökére a birodalmi jelvényeket és jogarokat, illetve a várost teljesen vezetése alá (rendelte)...”⁹² Bár IX. Ger-

⁸⁹ KANTOROWICZ, 1936. 393.

⁹⁰ Saját fordítás. „...cum regum colla et principum submitti videas genibus sacerdotum, et Christiani imperatores subduere debeant executiones suas non solum Romano pontifici, quin etiam aliis presulibus non preferre, nec non Dominus sedem apostolicam cuius iudicio orbem terrarum subicit, in occultis et manifestis a nemine iudicandam, soli suo iudicio reservavit.” IX. Gergely pápa II. Frigyesnek. 1236. október. 23. In: Ex Greg. IX. 602–603.

⁹¹ KANTOROWICZ, 1936. 393.

⁹² Részletek saját fordítása. Teljes szöveg: „Ceterum, ne nostro quod verum est patefaciente responso dicta exaggerare cogamur et gesta, calamo nostro brevitatem indicimus, et ne super eo quod de lege regia et episcopis scripseras, honorem tuum obice veritatis exasperet, prohibemus. Set vade ad tuorum memoriam predecessorum et inspice, transit ad felicitis recordationis Constantini, Caroli Magni, Arcadii, et Valentiniani imperatorum exempla et ea diligentius speculari. Ubi infallibilis solutionis conclusio sine instantia super premissis accipitur, ubi reprobanda false opinionis assumptio confutatur. Illus aurem minime preterimus, toti mundo publice manifestum, quod predictus Constantinus, qui singularem super universa mundi climata monarchiam obtinebat, una cum toto senatu et populo, non solum Urbis set in toto imperio Romano constituto, unanimi omnium accedente consensu, dignum esse decernens, ut sicut principis apostolorum vicarius in toto orbe sacerdotii et animarum regebat imperium, sic in universo mundo rerum obtineret et

gely említi a „nyilvános manifesztumot, amit Constantinus fektetett le”, vagyis utal a *Donatióra*, szövege ugyancsak számos elemet átvesz belőle (birodalmi jelvények és jogar, *translatio imperii* – „Constantinus [...] méltatlannak találta a hatalmat ott birtokolni, ahol az égi császár felkentje ül a keresztény hit trónján [...] magának új tartózkodási helyet Greciában szemelt ki”, stb.), azonban túl is lépett rajta. A *Donatio Constantini* nyújtotta lehetőségek IX. Gergelyt már nem elégítették teljesen ki. Levele számos eltérést tartalmaz az eredeti szöveghez képest. Nem említi, hogy a constantinusi adomány a pápai fennhatóságot a *pars occidentalisra*, a nyugati részekre és elsősorban Itáliára korlátozta. Nem említi a korona visszautasítását sem Szilveszter részéről. Mindezek felett pedig, feloldva a VII. Gergely korában keletkezett ellentmondást, bár említi Constantinus személyét és az okiratot, jogosítványait elsősorban mégis Istentől eredezteti. A IX. Gergely-féle levél a pápaság korlátlan hatalmi igényét és jogosítványát fejt ki, támaszkodva ugyan a Constantinus–Szilveszter történetre, ám számos helyen drasztikusan megváltoztatva azt,⁹³ magát a diplomát pedig háttérbe szorítva a

corporum principatum, et existimans illum terrena debere sub habena iustitiae regere, cui Dominum noverat in terris celestium regimen comisisse, Romano pontifici signa et scepra imperialia, Urbem cum toto ducatu suo, quam sparsis in ea pecuniis nobis turbare moliris, illius sequens exemplum qui absorbens fluvium non miratur, et sperans quod Iordanis influat in os eius, suo est voto fraudatus, nec non et imperium cure perpetuo tradidit, et nefarium reputans, ut ubi caput totius Christianae religionis ab imperatore celesti disponitur, ibidem terrenus imperator potestate aliqua fungeretur, Italiam apostolice dispositioni relinquens, sibi novam in Grecia mansionem elegit; de qua postmodum in persona prefati magnifici Caroli, qui iugum a Romana Ecclesia vix ferendum impositum pia debere docuit devotione portari, sedes apostolica transferens in Germanos, predecessoribus tuis. Sicut et in tua persona recolis esse factum, in consecrationis et inunctionis munere, nichil de substantia sue iurisdictionis imminuens, imperii tribunal supposuit et gladii potestatem in subsecuta coronatione concessit; ex quo iuri apostolice sedis et non minus fidei ac honori tuo derogare convinceris, dum factorem proprium non agnoscis.” IX. Gergely pápa II. Frigyesnek. 1236. október. 23. In: Ex Greg. IX. 604.

⁹³ Ne feledjük, hogy ekkor már kb. nyolcvan éve van pontosan rögzítve a *Donatio Constantini* szövege a *Decretum Gratiani* hasábjain. In: *Decr. Grat.* 1995. 460–466. Egy kanonizált jogbiztosító irat ilyen „felülvizsgálata” furcsa egy pápa részéről.

pápai hatalom közvetlen isteni legitimációja mögött. Ezek alapján meg-kockáztatható az a következtetés, hogy bár a levél említi a *Donatio Constantini* mint okiratot, és annak tartalmával néhol (!) megegyező követelésekkel is előáll, ennek ellenére nem tekinthető olyan jellegű iratnak, melyben a pápa politikai követelését tételesen a *Donatio*val mint jogbiztosító irattal támasztották volna alá.⁹⁴ Ennek ellenére az eset természetesen megemlítendő azon diplomácia-történeti események között, melyekben a *Donatio Constantini* szerepet játszott, mivel rámutat arra, hogy milyen könnyen lehetett kompromisszumot találni a gregorián pápák univerzális hatalmi törekvései és a *Donatio Constantini* némileg szűkebb keretei, de nagyobb legitimitása között.

Adalékok a firenzei unió zsinat történetéhez

A *Donatio* 1439. évi felbukkanásának elemzését pusztán kronológiai okból indokolt külön elemezni az 1236-os eset után. Szerkezetét tekintve valódi *Donatio Constantini*ről van szó, így akár a dolgozat *Szövegváltozatok* című fejezetének végén is szerepelhetne. Amiért nem oda került, annak két oka van. Egyrészt nem akartam szövegtani indokok miatt felborítani a diplomáciatörténeti elemzéshez szükséges kronologikus sorrendet, másrészt pedig a szakirodalom egy része nem tekinti önálló szövegváltozatnak a firenzei zsinati szöveget. Zeumer – teljesen indokolatlanul és rosszul – „A” változatnak tartja, Fuhrmann pedig nem foglalkozik vele részletesebben. Az eddig is szóba került, fontosabb szövegrészek elemzése azonban rávezet minket arra, hogy egy új, önálló szövegváltozattal állunk szemben.

A IV. Jenő pápa vezetésével 1438-ban Ferrarában összeült, majd 1439-ben Firenzébe költözött zsinat fő feladata a nyugati és keleti egyházak uniójának tető alá hozása volt. Számos tárgyalási pontja közül az alábbiak voltak a legjelentősebbek: a *filioque* probléma, a tisztítótűz tanításának dogmatikai rögzítése, a kovászos vagy kovásztalan kenyér használata az úrvacsora során és végül – a mi

⁹⁴ A levél nem ért el különösebb hatást, II. Frigyes nem állította le lombard hadjáratát. In. KANTOROWICZ, 1936. 394.

szempontunkból legjelentősebbként – a pápai primátus igénye. Az erről a kérdéstről folyó vita egy részletéről tudósít minket Andreas de Santacroce, akinek *Acta Latina concilii de Florentini* című munkája a zsinati események egyik legteljesebb forrása.

A görög és latin követek között Róma primátusáról folyó párbeszéd során a görögök az alábbi kérdést szegezték nyugati kollégáiknak: „*Non habetis privilegium Constantini quod fecit Silvestro?*” A latinok természetesen elismerték, a görögök pedig felolvastatták velük. Santacroce végül így zárta le az esetet: „*Legit Archiepiscopus Colocensis⁹⁵ privilegium in Greco, cuius privilegii hec verba in Latinum fuerunt.*”⁹⁶ Tehát az egyébként latin nyelvű *Donatiót* – nyilván, hogy hitelesebbé tegyék a szemükben – görögül olvasták fel a bizánci követeknek.

De milyen *Donatióról* van is szó esetünkben? Mint már említettem, Zeumer az „A”-verzió jelenlétét valószínűsítette, ezt komolyabban alátámasztó érvek nélkül.⁹⁷ Logikailag ez kevésbé tűnik valószínűnek. Egyrészt mert ekkorra már kánonjogilag rögzítve volt az adománylevél szövege a *Decretum Gratian*ban, másrészt mert nem lett volna túl bölcs az 1053-ban Konstantinápolyba vitt „L” változattól eltérő verziót felolvasni. Szerencsére azonban nem vagyunk találgatásokra utalva, mert a firenzei szöveg két kézírata is fennmaradt.⁹⁸ A „D”-vel jelölt berlini példány Petrus Donatus, 1428 és 1447 között paduai püspök kéziratgyűjteményében maradt fent. Itt a „*Copia priuilegi [sic] Ludouici Imperatoris Sacrosancte ecclesie (!) Ro[mae]. Concessi*” és „*Ex Cronica s. Damasi de gestes pontificum, in vita Adriani pape primi*” iratok között szerepel.⁹⁹ Donatus zárírata¹⁰⁰ szinte mindenben egyezik Santacrocevel.

⁹⁵ A kölni érsek.

⁹⁶ BOESE, 1965. 577.

⁹⁷ BOESE, 1965. 578.

⁹⁸ BOESE, 1965. 578. Ma az egyik a berlini Staatsbibliothekben („D”), a másik a modenai Archivio di Statóban található („P”).

⁹⁹ BOESE, 1965. 579.

¹⁰⁰ BOESE, 1965. 579. „*Dum in prasentia S[ancitissimi] d[omini] nostri Eugenii pape .III. et imperatoris Grecorum et ecclesie orientalis Florentie existentium probaretur primatus sancte Romane ecclesie ex multis sacre scripture testibus,*

„*Archiepiscopus Colocensis*”, vagyis Andreas de Pera próbálja a primátus igényét az adománylevéllel alátámasztani, ám sikertelenül („*Greci negabant*”). Említi a fordítást is („...*tractum fuit de uerbo ad uerbum de Greco et Latinum...*”), valamint IV. Jenő pápa és VIII. János császár jelenlétét az események megtörténtekor.

A modenai „P” változat Pelegrinus Priscianus Ferrara történetének kéziratában, a negyedik könyvben található a Constantinus egyházpolitikáját taglaló rész után.¹⁰¹ Bevezetője minden fontos információban megegyezik a Santacroce illetve a Donatus-féle szöveggel.¹⁰² „P” és „D” között nagyon csekélyek az eltérések, „P” előképe „D” vagy „D”-variáns lehetett.

A leszármazásáról az alábbiak állapíthatók meg. A szöveg alapvetően az „L” (vagyis a Leo-Humbertus féle) változaton alapul, de számos helyen el is tér attól. „L” verzióknak megfelelően szerepelnek benne a kettős apostoli alapítás alátámasztására Péter és Pál apostolok és ugyancsak L mintájára a patriarchátusok nem kapják meg a székek (sedes) címet, azonban ehelyett nem „*quattuor [...]* *ecclesias*”, hanem „*quattuor [...] cathedras*” szerepel.¹⁰³ A patriarchátusok sorrendje pedig egy korábbi változatával sem egyezik. Az

nec non ex decretis antiquarum Sinodorum, et ex auctoritatibus multorum sanctorum, inter cetera per Reverendum Archiepiscopum Colocensem, recitatum fuit in Greco supradictum privilegium Constantini ad pobandum dictum primatum, quem Greci negabant. quod privilegium postea per dictum Archiepiscopum tractum fuit de uerbo ad uerbum de Greco et Latinum, quod quidem idem est in substantia cum illo, quod habetur in decretis .96. di. Constantinus. Facta fuit illa disputatio Horentie die junii .1439.”

¹⁰¹ BOESE, 1965. 580.

¹⁰² „*Nam cum Anno Dn^oi 1439, Die Iunii Florentiae in Disputatione illa magna (in presentia) coram Eugenio papa .III. et Grecorum imperatore et ecclesia orientali probaretur primatus Sancte, Romane, ecclesie, ex multis sacre, scripture, textibus nec non ex Decretis antiquorum Sinodorum et Auctoritatibus multorum sanctorum, inter coetera per R.^{dum} Patrem et Sacrae Theologiae professorem Andream de Pera, Archiepiscopum Colocensem, recitatum fuit (Grece ut antea) Decretum Costantini contra Grecos illud negantes. Quod archiepiscopus ille postea tradduxit et Latinum de uerbo ad uerbum fecit. Et confirmationem similiter per Carolum magnum Adriano pape primo, et per Ludouicum illius filium Pascali...*” In: BOESE, 1965. 580.

¹⁰³ A firenzei *Donatio* szövege latinul és görögül In. BOESE, 1965. 585–592.

Alexandria, Antiocheia, Jeruzsálem, Konstantinápoly sor első két tagja a „B”-, utolsó két tagja pedig „L”- változat jellemzője (lásd korábban).¹⁰⁴ Ezek alapján a szöveg tekinthető akár önálló változatnak (erre utalna a „D”, illetve „P” jelölés), akár „L”-variánsnak is.

A fentebb idézett Santacroce-párbeszéd alapján nyilvánvaló, hogy a bizánciak már ismerték a *Donatiót*. Valószínűleg diplomáciai csatornákon is tájékozottak voltak, és „L” 1053-as konstantinápolyi misszióját sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Sajnos arról nem tudósítanak a források, hogyan léptek fel a bizánci követek a privilégiumlevél ellen, ezt mind a hárman egy szűkszavú *nego*-val intézik el. A párbeszédből nem derül ki, de máshol utal rá Santa-croce, hogy a *Donatio* kérdését természetesen nem a görögök vetették fel, a latin primátus-igényekkel párhuzamosan, azok alátámasztására említették meg a nyugati egyház képviselői.

Már csak három kérdés maradt hátra a firenzei zsinat e fejezetét illetően. Ez első a fenti események időpontja. Santacroce június 20-ra teszi a *Donatio* körüli zsinati vitát, ám más források szerint e napon VIII. János nem volt jelen. Tehát ha Jenő pápával együtt valóban ott tartózkodott a disputa idején, akkor Santacroce dátuma hibás. Így nyitva marad az időpont kérdése.¹⁰⁵ A második Andreas de Pera, más néven Andreas Chrysoberges személyének nem megkerülhető volta az események során. Kétségtől azért ő fordította a szöveget latinról görögre és referálta azt a hallgatóságnak, mert anyanyelve görög volt. Boese véleménye szerint az igencsak gyorsan görögre fordított szövegben a siettség okozta hibák nem a görög nyelv alacsony szintű ismeretéből, hanem a latin helyenkénti félreértéséből származnak.¹⁰⁶ A harmadik probléma kétségtől a legérdekesebb. A zsinati atyák között ugyanis számosan voltak olyanok, akik Nicolaus Cusanusnak a *Donatio* hitelességének kérdését élesen felvető 1433-as baseli *Concordantia catholica* előadásán is

¹⁰⁴ „Unde et iudicantes decernimus hoc, ut potestatem habeat saper quatuor cathedras, Alexandrinam scilicet, Antiochenam, Ierosolomitam et Constantinopolitanam, id ipsum et super omnem dei ecclesiam in toto orbe constitutam.” In: BOESE, 1965. 586–587.

¹⁰⁵ BOESE, 1965. 583.

¹⁰⁶ BOESE, 1965. 583.

jelen voltak. Ezzel arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy hibás a *Donatio* történelmi pályafutásának olyan elképzelése, amely szerint a humanista szövegkritika előtt senki sem vetette fel az eredetiség kérdését, Cusanus és Valla megjelenésével pedig többé senki sem hitt az irat valódiságában. Mint a Johannes cardinalis-féle eset kapcsán láttuk, volt olyan constantinusi adománylevél, melyet hamisítványnak bélyegeztek kortársai. A firenzei eset pedig arról győz meg minket, hogy a politikai-diplomáciai igények a tudományos értékű cáfolatokkal szemben is fenntartották a *Donatio Constantini*t, amely amely még a 16. században is töltött be politikai szerepet (lásd alább a Ceccarelli-féle esetet). Ezen igények megváltozása, a diploma politikai szerepének leértékelődése és nem a humanista kritikák adják meg a kegyelemdőfést a *Donatio* történelmi karrierének.

Egy kis kitérő – hamisítás a középkorban

A középkorkutatás érzékeny pontjai közé tartozik a középkori „hamisítási láz” megítélése. Élesen szemben állnak egymással e terület jogi, illetve egyfajta művelődéstörténeti megközelítést alkalmazó kutatói, akik egymás érveit általában kölcsönösen nem is veszik figyelembe. Fuhrmann adatai szerint a ránk maradt Meroving, Karoling és szász diplomák 50, 15, illetve 10%-a hamis.¹⁰⁷ Az, hogy ebben a korban az egyház műveltségi és írásmonopóliummal bír, csak tovább mélyíti a fenti ellentmondást, amit egyes kutatók „a középkor erkölcsi válságának” neveznek, talán némileg túlozva.¹⁰⁸ Természetesen a hamisításokat nem igazán menti fel a *pia fraus*, a kegyes hazugság, a „közjó” visszavetítésének érve sem, hiszen kortársaik közül is számosan küzdöttek ellenük a *Bölcsességek könyvének* vagy Szent Ágostonnak a hazugságot elítélő gondolatai alapján. A hamisítások elleni fellépés, vagy ezek eltűrése ugyanis nem csak politikai, hanem morális kérdés is volt. Mégis, bár Hincmar reimsi érsek már 852-ben tisztában volt a *Collectio Pseudo-*

¹⁰⁷ FUHRMANN, 1963. 532.

¹⁰⁸ FUHRMANN, 1963. 536.

Isidoriana hamis voltával, mégsem a leleplezésére törekedett, hanem ellenhamisítványt szerkesztett.¹⁰⁹ III. Sándor hiteltelennek tartotta Zachariás több levelét, mégsem rendelte el felülvizsgálatukat.¹¹⁰ A hamisítványok elleni pápai küzdelem III. Ince („a diplomatika atyja”) pontifikálásával kezdődött, akit az bőszített fel, hogy *intronisatiója* alkalmából már egy, a neve alatt kiadott rendelkezésgyűjteményt is a kezében foghatott.¹¹¹ A kérdés politikai és morális oldalának szétválasztására jó példa Nicolaus Cusanus, aki a *Donatio* hitelességét megkérdőjelező írása végén a pápai primátus mellett tett hitet, politikailag tehát nem állt szemben azzal az intézménnyel, melynek egyik fontos legitimációs bázisát erkölcsi okok miatt megtámadta. Természetesen ez a fajta szövegkritika volt a kevésbé gyakori, és a politikai frontok sokkalta meghatározóbbak voltak egyes iratok – és különösen a constantinusi adománylevél – hitelességének megítélésékor. A *Donatio* történelmi karrierjét nem törték derékba Cusanus és Valla leleplező írásai. A reformáció megjelenésével a katolikus humanisták minden eszközzel védelmükbe vették azt a *Donatio Constantini*t, amit egy-két emberöltővel korábban mestereik ugyanilyen elszántan támadtak. A protestáns diplomatikusok számára pedig az adománylevél hamis volta nem is lehetett kétséges. Ez a szembenállás ráadásul különösen termékenynek bizonyult, hiszen Alfonso Ceccarelli (1552–1583) még I. Theodosius *Donatio Constantini*t megerősítő oklevelét is elkészítette.¹¹²

A sok érdekes egyedi eset mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hamisítás a középkorban is büntetendő cselekmény volt, melyet már a római jog is szabályozott. „A *lex Cornelia de falsis* (*Digesta* 48.8) bűncselekménynek minősítette a hamisítások minden (!) fajtát (*crimina falsi*), elkövetőiket pedig száműzetéssel sújtotta. Definíciója szerint pedig „a *crimen falsi* a végrendelet, a pénz, a súly- és hossz mértékek hamisításán túl ma-

¹⁰⁹ FUHRMANN, 1963. 544–545.

¹¹⁰ FUHRMANN, 1963. 545.

¹¹¹ FUHRMANN, 1963. 547.

¹¹² FUHRMANN, 1963. 552.

gában foglalta a hamis perccselekményeket, a jogosulatlan név- és címhasználatot is.”¹¹³

A Donatio Constantini politikatörténeti hatása

A *Donatio* hatalmas szellemtörténeti hatását nehéz megkérdőjelezni, azonban politikatörténeti befolyásának a kérdése igencsak kényes. Érdekes az a közvetett hatása, melyet talán a pápai címhasználatra gyakorolt. A császári jelképek átruházásának párhuzama alapján viselhetett III. Ince *verus imperator*, VIII. Bonifác *caesar et imperator*, II. Gyula pedig *caesar* címet.¹¹⁴ Elsődleges, közvetlen politikai, illetve diplomáciai hatását azonban nehéz kimutatni. A *Donatio* formáját tekintve jogbiztosító irat. Többször felhasználták a pápai hatalmi és primátusra vonatkozó igények alátámasztására, ám területi követelések vagy hűbérúrként való elismerés jogosságának alátámasztására nem. Ebből a szempontból kétségkívül érdekes lehetne a pápai hűbéres területek – pl. Nápoly, Szicília – kialakulásának vizsgálata, ahogy ez Magyarország kapcsán már megtörtént. A *Donatio* valóban csak egy volt „A római egyház kiváltságairól” gyűjtött sok diploma közül, azonban az egyik leghíresebb. Négy már ismertetett felbukkanása (a Johannes diaconus-, a Humbertus de Silva Candida-, az Andreas de Pera-, illetve megszorításokkal a IX. Gergely-féle) tekinthető jól dokumentálnak. Ezekon kívül nem bizonyítható, ám valószínűsíthető, hogy kisebb horderejű ügyekben máskor is megjelent a nagypolitikában.

Ezzel azonban csak félig sikerült feloldani a dolgot elején vázolt ellentmondást. Elmondhatjuk, hogy ismerünk számos esetet, amikor a *Donatio Constantini* ténylegesen politikai, diplomáciai szerephez jutott. Ám ennél több olyat ismerünk, melyeknél nem világos, hogy miért nem vonták be a konfliktus megoldásába. Pl. Fuhrmann valószínűsíti, hogy I. Miklós is ismerhette a constantinusi adománylevelet, mégsem használta fel a Photiosz elleni küzde-

¹¹³ FÖLDI – HAMZA, 1998. 566.

¹¹⁴ KANTOROWICZ, 1936. 402.

lemben.¹¹⁵ Ennek csak egyik (de nem a legvalószínűbb) magyarázata, hogy Miklós rendelkezésére egy „C”, vagyis egy *Donatiót* nem tartalmazó „adománylevél” állt.¹¹⁶ Ez pedig elvezet minket egy másik kényes területre, a *Donatió*val kapcsolatos bizánci álláspont-hoz. Hiába kapcsolódik a négy jól dokumentált esetből kettő is Konstantinápolyhoz, a források nem tájékoztatnak e kérdésről. Pedig a válaszok ismerete még a pápák adományleveléhez fűződő viszonyát is élesebb megvilágításba helyezné. Miért nem alkalmazta I. Miklós Photiosszal szemben, és IX. Leó is miért csak akkor, amikor már ez sem ronthatott érdemben a Róma–Konstantinápoly viszonyon? Valószínűleg nem tudhatták, hogy a keleti területek 4. század óta folyamatos adminisztrációja, illetve a római jogi corpusok mit őrizhettek meg a *Donatióról*. Pontosabban mit nem, hiszen egy ilyen közegben ha nem maradt fenn utalás róla, akkor szinte biztosra vehető a hamis eredet. Az adománylevel precédens értéke ugyanis igen nagy lett volna, ha az valódi.

Végezetül álljon itt két elgondolkodtató megjegyzés, mely a témát két hosszú ideje kutató történésztől származik. Johannes Haller így fejezi ki értetlenségét a dokumentum fel nem használtsága miatt: „*Man fälscht nicht auf Vorrat*”, vagyis senki sem hamisít tartalékba.¹¹⁷ Ennek ellenére egyelőre még nehéz azt a politikai vagy diplomáciai szituációt megtalálni, amire a *Donatio* válaszként születhetett. Fuhrmann szerint a pápaság jogigényeit összefoglaló „Magna Chartája” helyett „csak” egy, a pápaság önmegértését segítő kommentárt kell a *Donatio Constantini* mögött sejtenuünk.¹¹⁸ Véleményem szerint pedig a *Donatio* a pápai *auctoritas*nak egy olyan – bármikor elővehető – univerzális forrása volt, mellyel elméletileg bármilyen pápai jogigény alátámasztható lett volna, ám a katolikus egyházfők voltak olyan bölcsek, hogy *auctoritas*ukkal együtt nem tették unos-untalan mérlegre, nehogy az – akár

¹¹⁵ FUHRMANN, 1972–1974. 387.

¹¹⁶ Ha Miklós ismerte a *Donatiót*, akkor a frank változat római jelenléte a legvalószínűbb. Nagyon gyors karrierre vallana, ha a 847 és 852 között keletkezett *Collectio Pseudo-Isidoriana* (ami ráadásul csak „B”-t tartalmazza) hatása 858 és 867 között már kimutatható lenne Rómában.

¹¹⁷ FUHRMANN, 1973. 289.

¹¹⁸ FUHRMANN, 1973. 291.

tették unos-untalan mérlegre, nehogy az – akár összefüggésben az adománylevél hitelességével, akár függetlenül attól – könnyűnek találtassék.

1. FORRÁSOK

Const. Const.

1984

Constitutum Constantini. In: *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui X*. Ed.: FUHRMANN, Horst. Hannover, Hahnsche Buchandlung, 1984².

Decr. Grat.

1995

Decretum Gratiani Dist. XCVI C.XIII–C.XV. In: *Patrologiae cursus completus, Patrologia latinae tomus 187*. Paris, Brepols, 1995². 460–466.

Ex Greg. IX.

1883

IX. Gergely pápa II. Frigyesnek. 1236. október 23. In: *Ex Gregorii IX registro, Monumenta Germaniae Historica Epistolae Saeculi XIII. E regestis pontificum romanorum. Tomus I. Select.*: RODENBERG, Carolus. Berolini, Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi, 1883. 599–605.

LIUDPRAND

1908

LIUTPRAND: Nagy Ottó császár viselt dolgai (Liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris. In: *Középkori krónikások VI–VII*. Szerk.: GOMBOS Ferencz Albin. Budapest, Athenaeum, 1908. 211–226.

Sz. JÓNÁS

1999

Constantinusi Adománylevél. In: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Szerk.: Sz. JÓNÁS Ilona. Budapest, Osiris, 1999. 298–303.

2. SZAKIRODALOM

ALFÖLDI

1942

ALFÖLDI András: Nagy Konstantin megtérése. In: *Olasz Szemle* 6. (1942/6) 797–836.

BOESE

- 1965** BOESE, Helmut: Die Konstantinische Schenkung in den Verhandlungen des Florentiner Konzils. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 21. (1965) 576–592.

DARKÓ

- 1977** DARKÓ Jenő: *Császárímádó Róma – képromboló Bizánc*. Budapest, Magvető, 1977.

FÉLEGYHÁZY

- 1967** FÉLEGYHÁZY József: *Az egyház a korai középkorban*. Budapest, Szent István Társulat, 1967.

FÖLDI – HAMZA

- 1998** FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998³.

FUHRMANN

- 1959** FUHRMANN, Horst: Konstantinische Schenkung und Silvesterlegende in neuer Sicht. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 15. (1959) 523–540.
- 1963** FUHRMANN, Horst: Die Fälschungen im Mittelalter. In: *Historische Zeitschrift* 197. (1963). 529–554.
- 1966** FUHRMANN, Horst: Konstantinische Schenkung und abendländische Kaisertum. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 22. (1966). 63–178.
- 1984** FUHRMANN, Horst: Einleitung. In: *Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui X*. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1984² 7–55.
- 1973** FUHRMANN, Horst: Das Frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung. In: *I problemi dell'Occidente nel secolo VIII*. Spoleto, Presso la Sede del Centro, 1973. 257–292.

- 1972–1974** FUHRMANN, Horst: *Einfluß und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen I-III*. Stuttgart, Anton Hiersemann, 1972-1974.
- FUHRMANN**
- 1991** FUHRMANN, Horst: Konstantinische Schenkung. In: *Lexikon des Mittelalters V*. 1385–1387.
- 1995** FUHRMANN, Horst: Pseudoisidorische Dekretalen. In: *Lexikon des Mittelalters VII*. 307–309.
- KANTOROWICZ**
- 1936** KANTOROWICZ, Ernst: *Kaiser Friedrich der Zweite*. Berlin, Georg Bondi, 1936.
- LAEHR**
- 1927** LAEHR, Gerhard: Die Konstantinische Schenkung in der abendländischen Literatur des Mittelalters bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. In: *Historische Zeitschrift* 135. (1927) 459–465.
- MGH**
- 1986** *Fälschungen im Mittelalter*. International Kongreß der MGH. München, 16–19 September 1986.
- PETERSMANN**
- 1974** PETERSMANN, Johanna: Die kanonistische Überlieferung des Constitutum Constantini bis zum Dekret Gratians. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 30. (1974) 356–449.
- PITI**
- 1996** PITI Ferenc: A kora középkori pápaság történetének egyik legfontosabb forrása: a constantinusi adománylevél. In: *Világtörténet*, 1996 tavasz-nyár. 21–36.
- POHLKAMP**
- 1986** POHLKAMP, Wilhelm: Privilegium ecclesiae Romanae pontifici contulit. Zur Vorgeschichte der Konstantinischen Schenkung. In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der MGH. II. Vol.* München, 16–19. September 1986. 413–490.

RICHÉ

1999

RICHÉ, Pierre: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája.*
Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

SCHEFFER-BOICHORT

1889

SCHEFFER-BOICHORT, Paul: Neuere Forschungen über die konstantinische Schenkung. In: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 10. (1889) 302–325.

SZÁNTÓ

1983

SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története I.*
Budapest, Ecclesia, 1983.

ZEILINGER

1986

ZEILINGER, Kurt: Otto III. und die Konstantinischen Schenkung. Eine Beitrag zur Interpretation des Diploms Kaiser Ottos III. für Papst Silvester II. (DO III. 389). In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der MGH. II. Vol.* München, 16–19. September 1986. 509–536.

FÜGGELÉK

A Donatio Constantini tanulmányban szereplő szövegváltozatainak leszármazási táblázata

„A” vagy frank verzió
(750-780, szűkebben 757-767)

**„B” vagy hosszabb
pszeudo-izidoriánus
verzió**
(845-852)

**„A3” vagy
Johannes cardinalis
féle verzió**
(962 k.)

**„C” vagy rövidebb
pszeudo-izidoriánus verzió**
(852 után)

„N” vagy Nonantola verzió

**„L” vagy Leo-Humbert
verzió**
(1052 k.)

**„D”, a firenzei Donatio
berlini kézírata**
(1439. jún. 20. ?)

**„P”, a firenzei Donatio
modenai kézírata**
(1439 után)